Rapport 2001:29

Arkeologisk förundersökning

Dacke skans
Torestorp 4:1

RAÄ 1
Gärdserum socken
Åtvidabergs kommun
Östergötlands län

Viktoria Björkhager

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M

K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Dacke skans

Innehåll

Sammanfattning 2
Inledning 4
Områdesbeskrivning 4
Syfte 5
Metod och dokumentation 5
Resultat och tolkning 6
  Fosfatkarteringen 6
  Schaktet 6
Datering 7
Sammanfattning 9
Tekniska uppgifter 12

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM
KULTURMILJÖAVDELNINGEN

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
lansmuseum@lansmus.linkoping.se • www.linkoping.se/lansmuseum

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum utförde i augusti 1999 en arkeologisk förundersökning på fornborgen som går under benämningen Dacke skans, RAÄ 1, i Gärdserums socken. Förundersökningen utfördes på uppdrag av Gärdserums hembygdsförening i forskningssyfte.

Förundersökningen utfördes i form av en förundersökning där ett schakt drogs genom en av fornborgens nordliga murar. Undersökningen kunde konstatera att muren var konstruerad som en skalmur med större stenar i ett yttre lager och mindre stenar i mitten. Muren hade inte sin ursprungliga höjd utan ett stort stenmaterial hade rasat ut och låg längre ned i sluttningen.

Viktoria Björkhager
antikvarie

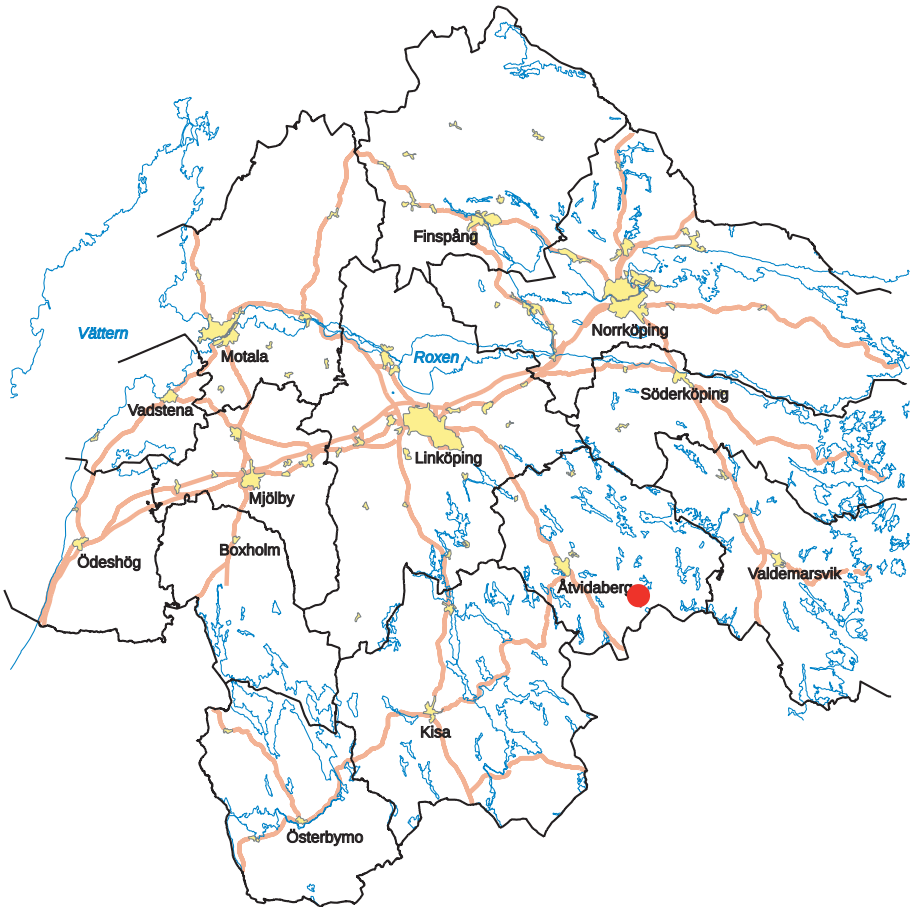

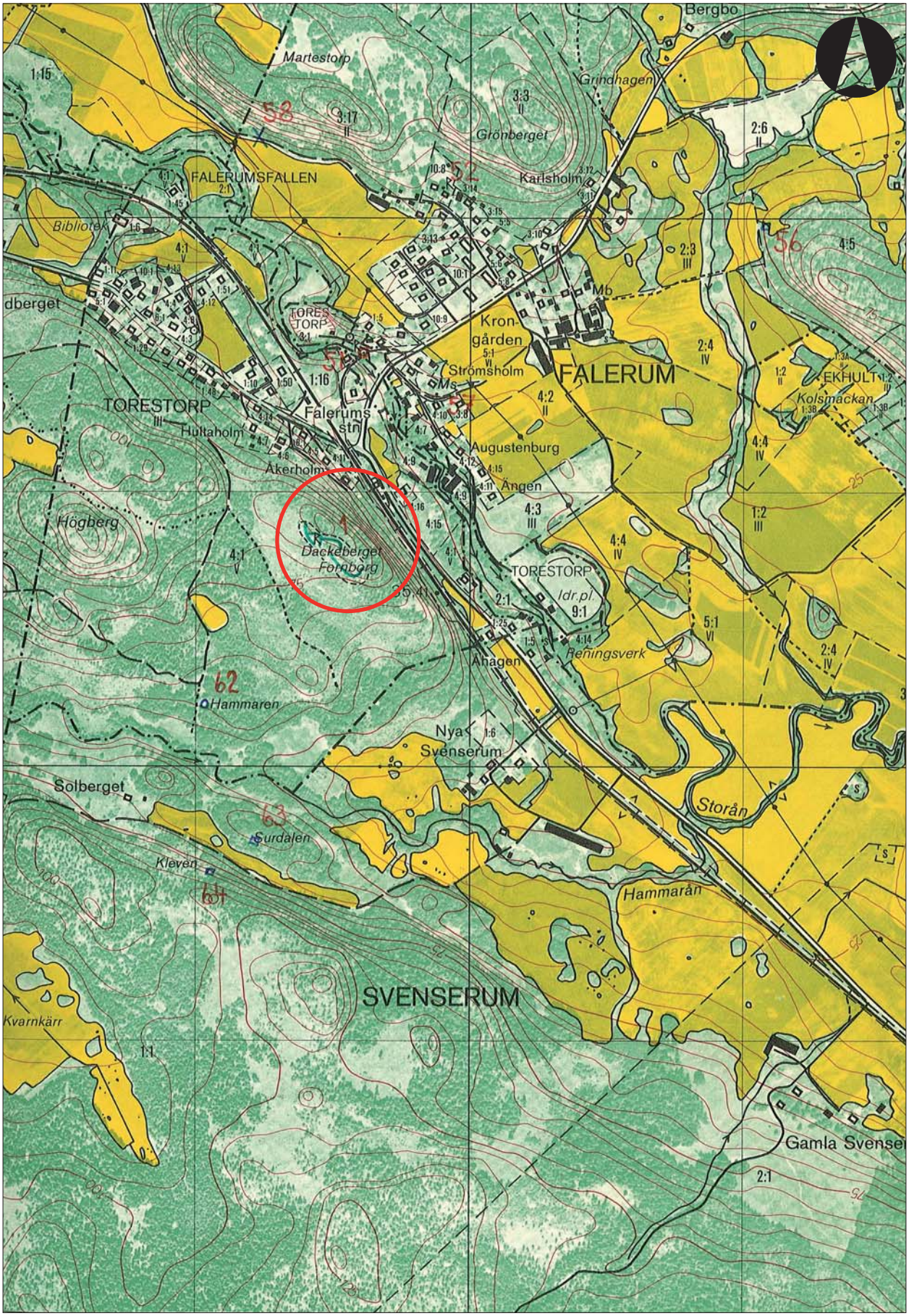

Figur 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 076 94 med fornlämningen markerad. Skala 1:10 000.

Inledning

Östergötlands länsmuseum utförde i augusti 1999 en arkeologisk förundersökning i forskningssyfte genom fosfatkartering och grävning av provschakt på fornborgen Dacke skans, RAÄ1. Förundersökningen utfördes efter beslut från Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Undersökningen utfördes under en dag med personal från Östergötlands länsmuseum tillsammans med några medlemmar från Gärdserums hembygdsförening. Föreningen stod även som uppdragsgivare och svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för förundersökningen samt utformningen av rapporten var Viktoria Björkhager.

Figur 3. Arbetslaget bestod av Björn Holmberg från Gärdserums hembygdsförening, Marie Ohlsén och Viktoria Björkhager från Östergötlands länsmuseum. Medverkade gjorde även Caroline Blixt som höll i kameran.

Bakgrund

Platsen är omnämnd som trolig vårdkasplats i Lennart Kjellsons artikel ”Om vårdkasarna, särskilt de i Östergötland och på Södertörn” (Kjellson 1994). Möjligheten att finna och undersöka vårdkasplatser på Dacke skans var en av orsakerna till att hembygdsföreningen sökte pengar för en arkeologisk undersökning.

Sommaren 1998 besiktigades fornborgen och de utpekade vårdkasplatserna tillsammans med länsmuseets fornminnesinventerare Anders Persson. Vid besiktningen påträffades inget som antydde att det skulle ha legat vårdkasar på Dackeberget. Därmed föll den ursprungliga anledningen till en arkeologisk undersökning. På hösten bestämdes att undersökningen istället skulle omfatta kartering av fornborgen och provschakt över en mur.

Vid besiktningen påträffades en terrasskant som inte tidigare dokumenterats. Dessa har lagts till den tidigare karteringen av fornborgen.

Områdesbeskrivning

Den aktuella fornlämningen utgörs av en fornborg som ligger välplacerad högt uppe på Dackebergets hjässa, alldeles ovanför Falerums samhälle. Borgen ligger på en ganska kuperad yta med flera uppstickande bergsklackar i sydväst och sydöst, vilket gör att marken sluttar mot nordväst och nordöst. Detta gör även att jordtäcket i området inte är speciellt tjockt.

Fornborgen har enligt fornminnesinventeringen en yta på 160x60 m. Den begränsas av stup i nordöst och sydväst och runt borgens resterande kanter löper en ca 225 m lång stenvall med en bredd av ca 1-3 m och med en höjd av 0,1-0,5 m byggd av 0,1-1,5 m stora stenar. I sydöst finns otydliga rester efter en yttre mur som hänger samman med den inre. Nordväst om den sydöstra yttre muren går en vall tvärs över borgen med en längd av 23 meter med en bredd av 2-3 m och en höjd av 0,2-1,4 m. I den nordvästra kanten löper en 85 m lång, 1-2 m bred och 0,2-0,4 m hög vall. Denna stenvall går över borgens nordvästra ände över bergskrönet.

Figur 4. Yttre norra fornborgsmuren från öster. Foto Viktoria Björkhager.

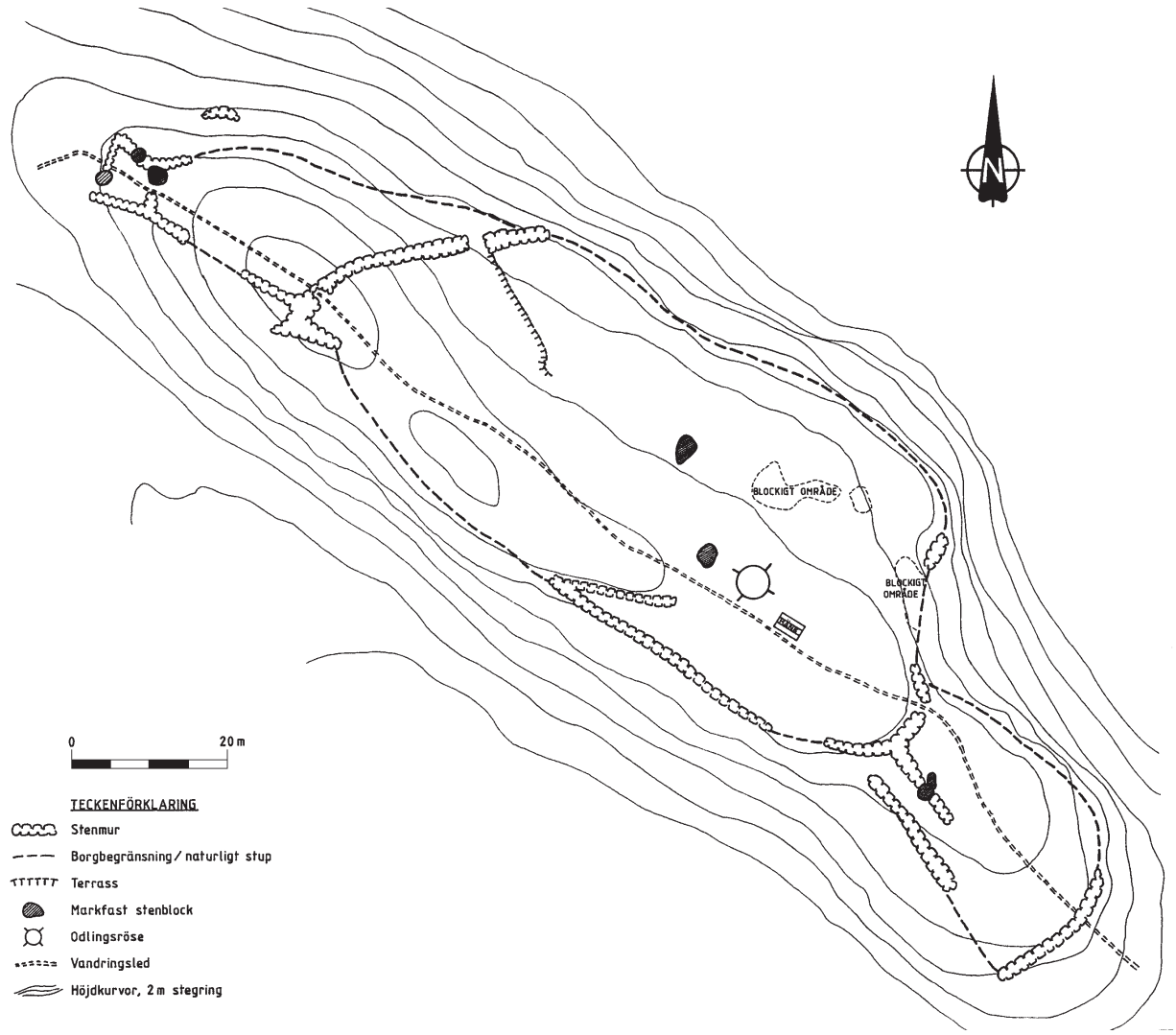

Figur 5. Renritning av fornborgen, Dacke skans, RAÄ 1. Renritning Annicka Clarmo.

Syfte

En av projektets primära frågeställningar var att få mer kunskap om fornborgens datering. Därefter följde en rad andra frågeställningar som förhoppningsvis skulle kunna berätta om fornborgens utveckling och funktion under dess användningstid.

Några av de frågeställningar som sattes upp i projektbeskrivningen var:

- Vad har muren haft för konstruktion?
- Har den varit överbyggd med en träkonstruktion?
- Har fornborgen blivit om- och/eller tillbyggd?
- Fanns det tecken på bosättning innanför murarna?

Vid förundersökningen kunde på grund av tidsbrist endast ett provschakt grävas. För att få så mycket information som möjligt lades detta schakt över en av de norra murarna, vilket gjorde att endast några av frågeställningarna som kunde besvaras. Detta gällde murens konstruktion och om den varit överbyggd med en träkonstruktion. Det som inte gick att besvara var frågan om fornborgen blivit om- och/eller tillbyggd eftersom ett schakt inte kan besvara en sådan fråga. Det gick inte heller att svara på om det fanns tecken på bosättning innanför murarna men fosfatkarteringen gav några indikationer som dock måste undersökas vidare.

Metod och dokumentation

Den arkeologiska förundersökningen utfördes i två delmoment bestående av ett provschakt och en fosfatkartering.

Karteringen utfördes i oktober och resulterade i sammanlagt 97 jordprover varav två referensprover. De togs med en geologkäpp var 7 meter i ett rutmönster som täckte hela fornborgens yta. Referensproverna togs utanför borgens norra sida. Proverna analyserades av arkeologer på Östergötlands länsmuseum enligt spotmetoden.

Vid grävningen av provschaktet valdes en av murarna ut för undersökning. Ett schakt lades över muren som grävdes för hand. Den största arbetsinsatsen bestod i att plocka bort murens stenar som låg glest staplade på varandra. Schaktet dokumenterades på planritningar och profilritningar i skala 1:20 samt genom fotografering. Efter dokumentation återställdes muren i så stor enlighet med dokumentationen som möjligt.

Resultat och tolkning

Fosfatkarteringen

Karteringen resulterade i att områdets mellersta och södra del uppvisade de högsta fosfatvärdena men det var även här som de tjockaste jordlagren påträffades. Borgens nordvästra del utgjordes till största del av berg i dagen. En förklaring till de höga värdena i borgens södra del kan vara att det där finns en bänk som man kan sitta att äta medhavda matsäckar vid. Rester har säkerligen hamnat på marken, vilket bidragit till att höja fosfaterna. Den andra förklaringen kan vara att det finns någon form av fornlämning i denna del av borgen, men det är inte säkert att de höjda fosfaterna hör till samma användningsperiod som själva fornborgen.

Schaktet

Det enda som med största säkerhet kunde sägas tillhöra fornborgen var murarna. Innanför murarna har det säkerligen hänt åtskilligt under de århundraden som borgen funnits. Ett schakt innanför murarna skulle inte kunna datera uppförandet av borgen.

Av den anledningen lades ett schakt över en av de norra murarna som var den som ansågs skulle kunna ge ett bra kolprov för datering. Murarna var generellt sett väldigt glest lagda, kallmurade, med stort mellanrum mellan stenarna. Det var därmed lätt att sentida kol skulle kunna tränga långt in i muren.

Den aktuella muren gick från hjässans krön där

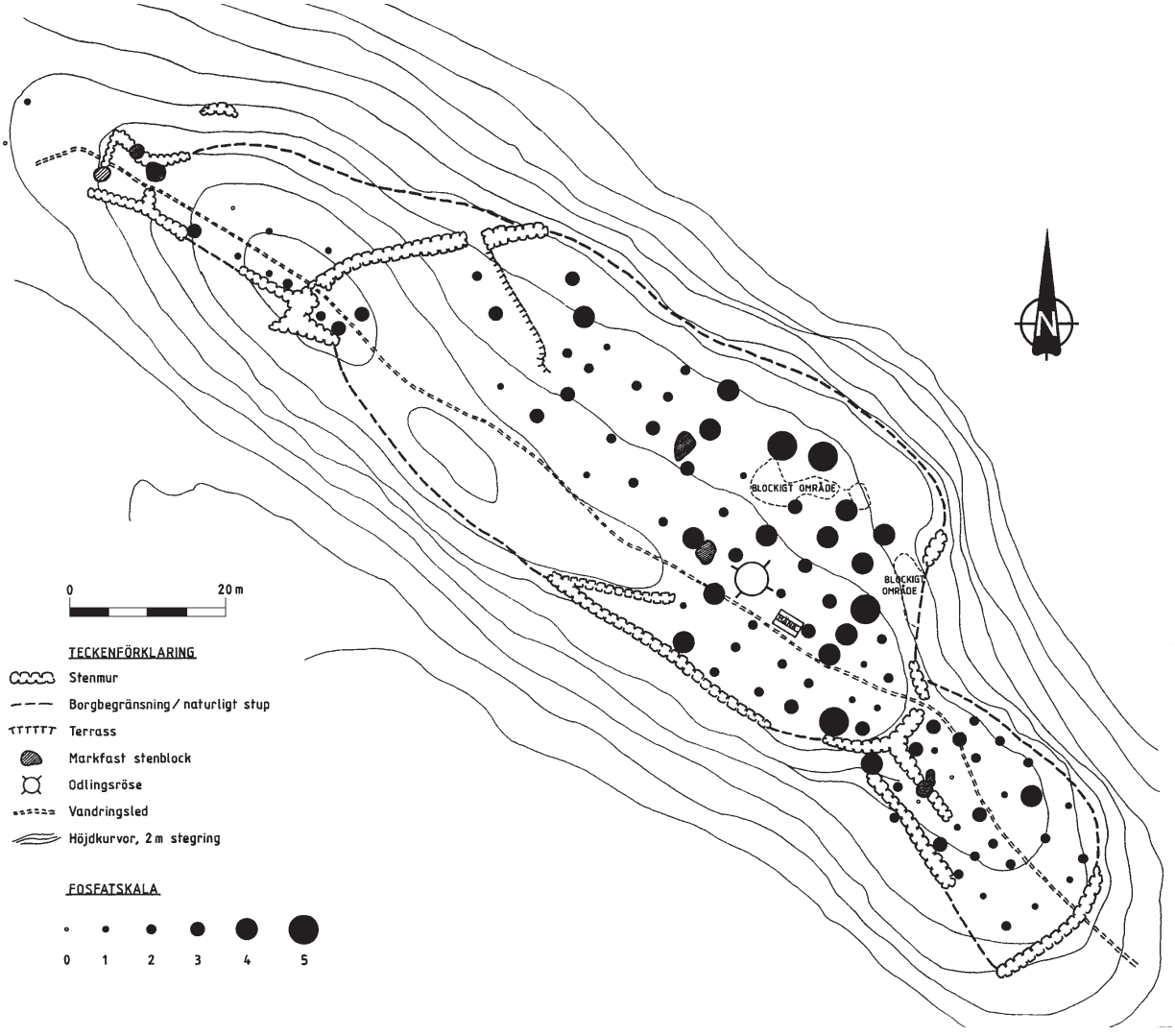

Figur 6. Fosfatkarteringskarta. Renritning Annicka Clarmo.

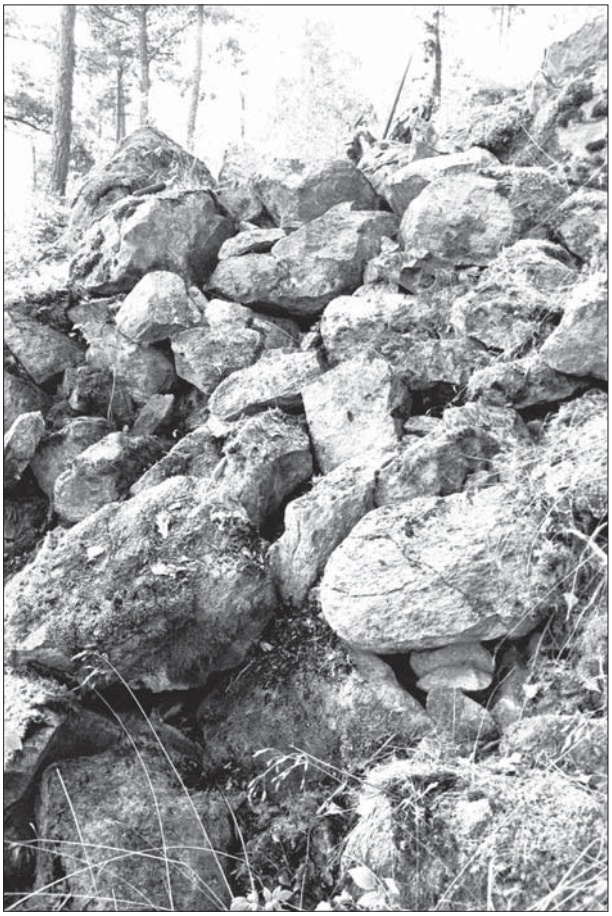

Figur 7. Stenmuren innan undersökning. Foto Marie Ohlsén.

det låg en ingång ned i en kraftig östsluttning där det fanns ytterligare en öppning i muren. Den var ungefär 1,5 – 2 m bred, men kraftigt utrasad mot norr så tjockleken var svår att avgöra. Höjden varierade mellan ca 0,3 till 1,5 m beroende på hur mycket stenmaterial som fanns kvar.

Vid undersökningen grävdes ett schakt över muren. Med tanke på att undersökningen endast varade i en dag var schaktets storlek begränsat till ca 3 m i murens längdriktning och ca 2 m i bredd. Den största delen av tiden gick åt till att forsla bort sten för att nå murens botten. Det var ett slitsamt arbete eftersom det utfördes endast med hjälp av handkraft och spett.

Muren utgjordes av en skalmur med en ytterkant av större stenar främst på utsidan men även på insidan av muren. I mitten fanns en fyllning av mindre stenar och mot botten även lite morän innan berget vidtog.

Muren undersöktes i plan i olika nivåer. Den översta nivån utgjordes av ett lager med större stenar, ca 0,4 – 0,6 m stora, som låg löst med stora glipor mellan stenarna. Det var tydligt att stenarna inte valts ut eller placerats med omsorg utan de låg huller om buller. I murens norra kant och utanför densamma fanns mängder med sten som troligtvis legat på muren och gjort den högre. Murens inre och södra begränsning var svår att bedöma eftersom marken utgjordes av morän. På planritningen över den översta nivån har även stenar som rasat ut från muren medtagits eftersom det i detta läge var svårt att urskilja murens egentliga omfattning.

På nivå två blev murens konstruktion tydligare. Den begränsades, utåt, mot norr av större stenar med en storlek av 0,5 – 1 m. Innanför dessa låg en packning av mindre 0,2 – 0,3 m stora stenar. Begränsningen mot norr var markant medan den fortfarande var diffus mot söder. De stora stenarna hade som funktion att ligga som en stabil grund dels för ovan

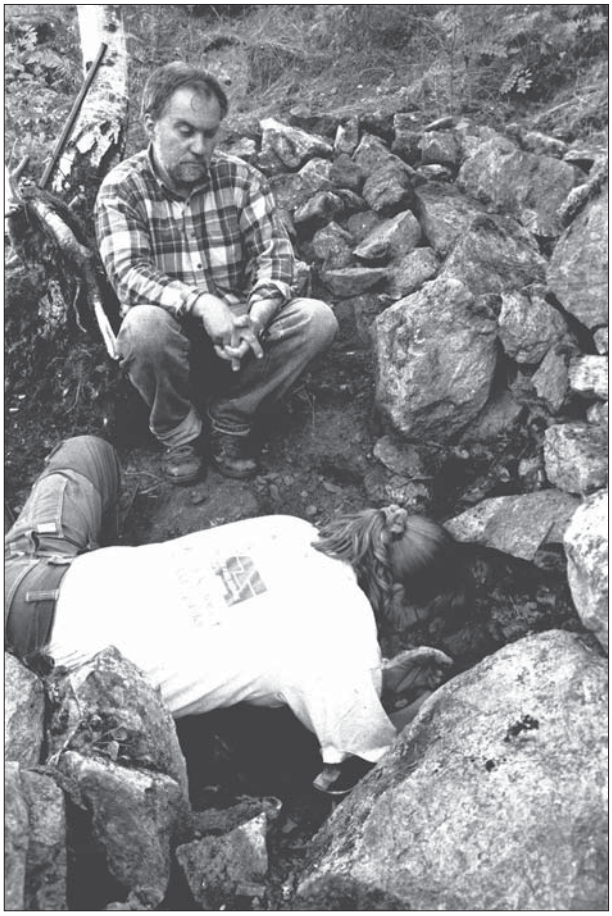

Figur 8. Provtagning. Foto Marie Ohlsén.

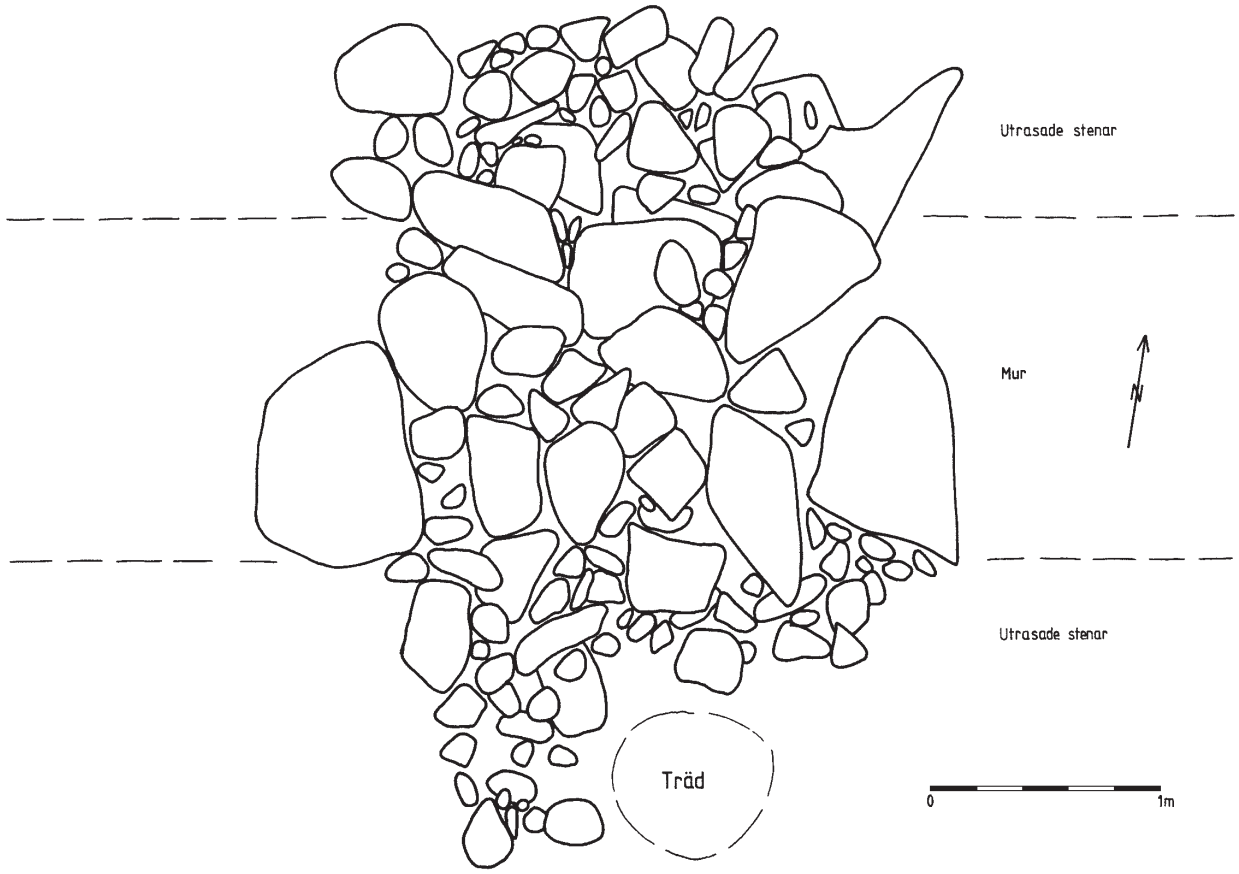

Figur 9. Planritning över provschakt, nivå 1. Renritning Lasse Norr.

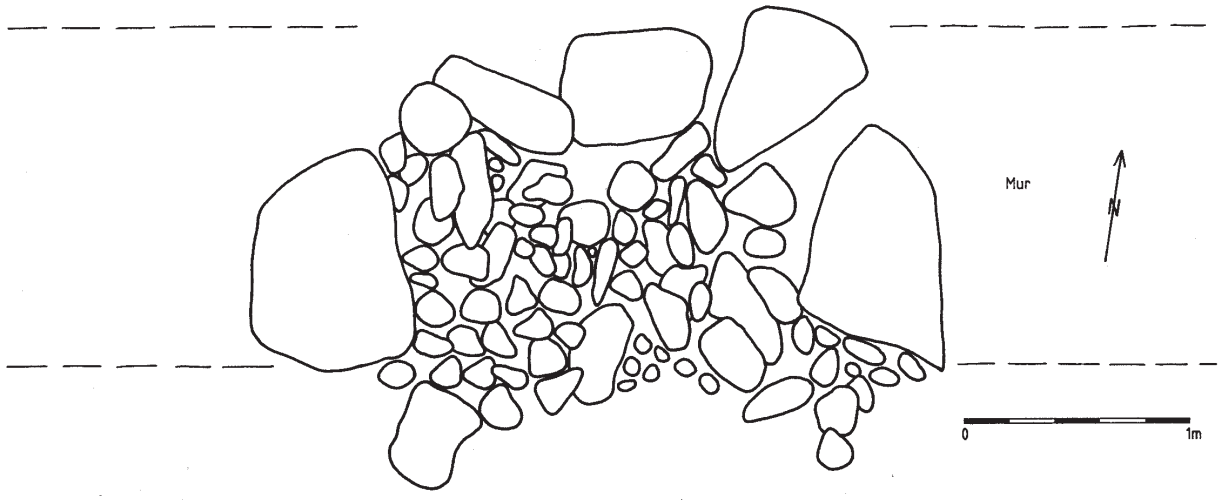

Figur 10. Planritning över provschakt, nivå 2. Renritning Lasse Norr.

liggande stenar och dels för att inte de mindre stenarna skulle falla ut. Botten utgjordes av ett tunnare jordlager av morän blandat med humus i form av multnade löv som blåst in i mellan stenarna.

Datering

I centrum av murens nedre del togs ett ^{14}C-prov i toppen av moränen. Det var ytterst svårt att hitta kol och det fanns en hel del mylla från förmultnade löv och annat. 14C-provet togs under en av stenarna i murens fyllning. Det skickades för analys till Ångströmslaboratoriet i Uppsala och gav en datering mellan 1310 – 1430 e Kr (Ua-15115). Dateringen hör troligtvis samman med någon skogsbrand som härjade på Dackeberget vid denna tidpunkt.

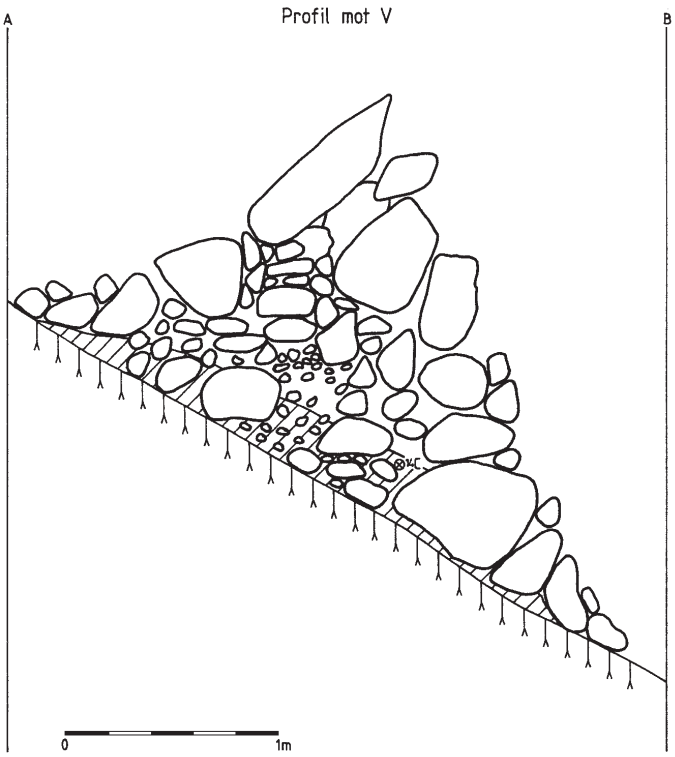

Figur 11. Profilritning över stenmurens västra sida. Renritning Lasse Norr.

Sammanfattning

Förundersökningen omfattade kartering och provschakt uppe på fornborgen. Karteringen resulterade i att vissa förhöjda fosfatvärden påträffades men det är osäkert vilken betydelse de har för att få kunskap om fornborgens användningsperiod eller funktion. För att utröna detta krävs ytterligare undersökningar i form av sökschakt.

Schaktet över muren bidrog till ökad kunskap om murarnas konstruktion. De har uppförts enligt skalmursprincipen som innebär att en inre och en yttre mur byggs upp och därefter fylls mellanrummet med mindre stenar. I detta fall låg muren i en starkt lutande slutting vilket betyder att man vid murens bas byggt en yttre mur av större stenar och därefter fyllt sluttningen med mindre stenar upp till marknivå på den inre sidan av muren. Hur muren varit konstruerad på höjden var inte varit möjligt att se vid undersökningen eftersom murens övre skikt endast utgjordes av ett lager större stenar. Det är sannolikt att man fortsatt med skalmursprincipen till okänd höjd och att detta stenmaterial rasat och hamnat längre ned i

Figur 12. Muren efter återställandet. Foto Marie Ohlsén.

Tekniska uppgifter

Fastighet	Torestorp 4:1
Socken	Gärdserum
Kommun	Åtvidaberg
Landskap	Östergötland
Län	Östergötland
Fornlämningsnr	RAÄ 1
Ekonomiska kartans blad	076 94 Gärdserum
Koordinater	X6446500 Y1523750
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länsstyrelsens beslut	220-4712-99
ÖLM diarienummer	287/98
ÖLM kontonummer	6029
Uppdragsgivare	Gärdserums hembygdsförening
Kostnadsansvarig	Gärdserums hembygdsförening
Projektledare	Viktoria Björkhager och Marie Ohlsén
Personal	Björn Holmberg och Caroline Blixt
Fältarbetstid	1999-08-26
Totalt undersöktes	Ca 6 m^2
Fynd	Nej
Foto	Filmnr 2000S4:1-22
Analyser	Fosfatkartering
Grafik	-
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Johan Levin

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriverket dnr 507-99-499
ISSN 1403-9273 Rapport 2001:29 © Östergötlands länsmuseum

Östergötlands länsmuseum utförde i augusti 1999 en arkeologisk förundersökning på fornborgen som går under benämningen Dacke skans, RAÄ1, i Gärdserums socken. Förundersökningen utfördes på uppdrag av Gärdserums hembygdsförening i forskningssyfte.

Förundersökningen utfördes i form av ett schakt som drogs genom en av fornborgens nordliga murar. Undersökningen kunde konstatera att muren var konstruerad som en skalmur med större stenar i ett yttre lager och mindre stenar i mitten. Muren hade inte sin ursprungliga höjd utan ett stort stenmaterial hade rasat ut och låg längre ned i sluttningen.

ISSN 1403-9273 Rapport 2001:29